

מדרגת יוסף; בין אב לשבט

[א] בראשית מח, ה

ועתה שְׁנֵי בָנֶיךָ הַנּוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בָּאִי אֵלַיךָ מִצְרַיִמָּה לִי הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרֵאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי:

[ב] רש"י שם

הנולדים לך - עד באי אליך. לפני בואי אליך, כלומר שנולדו משפרשת ממני עד שבאתי אצלך. לי הם - בחשבון שאר בני הם ליטול חלק בארץ איש כנגדו.

[ג] גור אריה שם

לפני בואי אליך. כלומר שאין הכוונה כאן שנולדו עד שבא יעקב אליו, שהרי נולדו הרבה שנים קודם שבא יעקב אל יוסף. אלא רוצה לומר שנולדו לפני בואו אליו, לאפוקי אחר באו, וזה נקרא "עד בואי". ומפני שכל "עד" יש לו תמיד זמן שמתחיל בו, ועליו אומר '[מ]זמן פלוני עד זמן פלוני', הוצרך להוסיף 'משפרשת ממני וכו', והשתא שייך לומר "עד בואי":

(1) **שאלה ראשונה;** מדויק מהפסוק ומרש"י, שמנשה ואפרים נהיו שבטים רק משום שנולדו באותן עשרים ושתיים שנה שיוסף היה פרוש מיעקב. אך אם הם היו נולדים לאחר רדת יעקב מצרימה, שוב לא היו נחשבים לשבטים. מדוע זה כך, ולא שנאמר ששני בני יוסף הראשונים יהיו שבטים, יהיה הזמן אשר יהיה?

(2) ובמלים אחרות יש להקשות; יוסף היה באותה עת בן חמישים ושש שנה, ואביו אומר לו שאם היה מוליד בנים בהיותו בן שבע עשרה עד היותו בן שלושים ותשע שנה, הם היו נחשבים לשבטים. אך מדוע יש צורך לדבר ב"אם", וכן מה הצורך לדבר עם אדם מה היה קורה אילו לפני ארבעים שנה היו לו בנים. הרי כבר נולדו ליוסף אותם שני בנים לאחר היותו בן שלושים שנה, ומה היה המקרא חסר אם יעקב רק היה אומר "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי"?

[ד] דברי הימים א, ה, א

וּבְנֵי רְאוּבֵן כְּכֹרֶךְ יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הַבְּכוֹר וּבְחֶלְלוֹ יִצְוְעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְּכֹרְתוֹ לְבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְהַתִּיחֵשׁ לְבְכֹרָה:

(3) **שאלה שניה;** מעיקרא ראובן היה צריך לקבל את הבכורה הזו ששנים מבניו יהיו שבטים. והרי ראובן לא היה פרוש מבית אביו למשך עשרים ושתיים שנה. א"כ מדוע ראובן היה זוכה לשני השבטים בלי להיות מרוחק מבית אביו, ואילו כאשר אותה מתנה מועברת ליוסף, מצטרף אליה התנאי "משפרשת ממני עד שבאתי אצלך"?

(4) **שאלה שלישית;** כאשר המתנה כבר נלקחה מראובן, מדוע היא ניתנה דוקא ליוסף, ולא לאחד משאר השבטים? כנראה שיש כאן איזה שהוא "צד השווה" בין ראובן ליוסף דוקא, מהו אותו צד השווה?

[ה] רש"י בראשית מז, לא

וישתחו ישראל על ראש המטה - על שהיתה מטתו שלימה, ולא היה בה רשע, שהרי יוסף מלך הוא, ועוד שנשבה לבין הגוים, והרי הוא עומד בצדקו:

(5) **שאלה רביעית;** מה התרחש עכשו שיעקב השתחוה על ראש המטה. הרי יעקב כבר נמצא במצרים שבע עשרה שנה, והספיק כבר לראות שיוסף "עומד בצדקו", ומה, איפוא, התרחש כאן שגרם לו להשתחוות?

[ו] רש"י שמות א, ה

יוסף היה במצרים - והלא הוא ובניו היו בכלל שבעים, ומה בא ללמדנו, וכי לא היינו יודעים שהוא היה במצרים. אלא להודיעך צדקתו של יוסף; הוא יוסף הרועה את צאן אביו, הוא יוסף שהיה במצרים ונעשה מלך, והרי הוא עומד בצדקו:

(6) לכאורה קשה על תירוץ רש"י, כי אנו כבר יודעים שיוסף "עומד בצדקו" מ"וישתחו ישראל על ראש המטה", וחזרת השאלה למקומה "ומה בא ללמדנו" ש"יוסף היה במצרים"?

(7) אמנם לשנדייק בלשונו של רש"י בשני מקומות אלו, נבחין בהבדל שביניהם; הרש"י הראשון כתב אודות שיוסף "נשבה לבין הגוים", ולא הזכיר כלל "הרועה צאן אביו", לעומת הרש"י השני. וכן יש עוד הבדל בולט ביניהם [האם מתחילים בהיות יוסף מלך, או מסיימים בכך]. לאן מכוונים הבדלים אלו?

(8) אלא שיש שני דברים המשפיעים על האדם להשתנות; סביבתו [וייתערבו בגוים וילמדו ממעשיהם] (תהלים קו, לה), ומעמדו [עלה לגדולה וזחה דעתו עליו] (ספרי ס"פ האזינו). התורה מדגישה לנו שלא זה ולא זה השפיעו על יוסף!

(9) **שאלה חמישית;** מה הצורך לפרט כל כך שיוסף לא הושפע מסביבתו וממעמדו, ולא היה מספיק לומר פעם אחת ש"הוא עומד בצדקו"?

[ז] בראשית נ, כו

וַיָּמָת יוֹסֵף בֶּן מֵאָה וָעֶשֶׂר שָׁנִים וַיַּחַנְטוּ אֹתוֹ וַיִּישָׂם בְּאֲרוֹן בְּמִצְרָיִם

[ח] שמות א, ו

וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אָחָיו וְכָל הַדּוֹר הַהוּא:

(10) **שאלה ששית;** מדוע מיתתו של יוסף מזכרת פעמיים בתורה; בסוף ספר בראשית, ובתחילת ספר שמות, דבר שלא נמצא בשאר אישי התנ"ך?

[ט] בראשית ל, כה

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רַחֵל אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל לֵבָן שְׁלַחֲנִי וְאֶלְכָה אֶל מְקוֹמִי וְלֹאֲרָצִי:

[י] רש"י שם

כאשר ילדה רחל את יוסף - משנולד שטנו של עשו, שנאמר (עובדיה א) "והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו ללקש", אש בלא להבה אינו שולט למרחוק. משנולד יוסף בטח יעקב בהקב"ה ורצה לשוב:

(11) **שאלה שביעית;** מהו הביאור שהיחס של יעקב ויוסף הוא כיחס אש ללהבה? הבה נעיין בפחד יצחק שלפנינו, המעיר את עינינו אודות דרגת יעקב, ולאחריו בנוגע לדרגת יוסף. ונתחיל ביעקב.

[יא] פחד יצחק פסח, מאמר מט

לשונם של חכמים מורה לנו כי יוסף הוא השלמתו של יעקב כדרך שהלהבה היא השלמתה של האש, וכי דוקא השלמה זו היא המולידה את שטנו של עשו. והבנת הדברים הוא על פי מה שנתבאר בדבורים הקודמים בחלוקי עניני האבהות במדרגות בנינה של כנסת ישראל. ענינו של אברהם אבינו הוא שהיה תחלה לגרים, ועל ידי זה הוא אב המון גוים. וענינו של יצחק שהיה הראשון שהיה קדוש מרחם, ועל ידי זה הוא הראשון שנמול לשמונה. וענינו של יעקב בזה שהיה הראשון אשר מטתו שלמה, ועל ידי זה לא ידח ממנו נדח, ואי אפשר להפרד ממשפחתו לעולם, וישראל אע"פ שחטא ישראל הוא. ובקיצור אמרנו; אברהם דער ערשטער געווארענער [הראשון שנהיה]. יצחק דער ערשטער גבארענער [הראשון שנולד]. יעקב דער ערשטער פארפאלענער [הראשון שגמר ענין]. ונמצא איפוא, דבאותה נקודה אשר בה נעשה הניתוק של החבל המשולש לנמנע, נגמרת היא דרגת האבהות.

(12) יש בטוי הלכתי לרעיון זה, שמיעקב אבינו ואילך "לא ידח ממנו נדח", וכמו שמבואר לפנינו;

[יב] רמב"ם הלכות גירושין פ"ב ה"כ

מי שהדין נותן שכופין אותו לגרש את אשתו, ולא רצה לגרש, בית דין של ישראל בכל מקום ובכל זמן מכין אותו עד שיאמר 'רוצה אני', ויכתוב הגט, והוא גט כשר. וכן אם הכוהו גוים, ואמרו לו עשה מה שישאל אומרינו לך, ולחצו אותו ישראל ביד הגוים עד שיגרש, הרי זה כשר... ולמה לא בטל גט זה, שהרי הוא אנוס בין ביד גוים בין ביד ישראל, שאין אומרינו אנוס אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחוייב מן התורה לעשותו, כגון מי שהוכה עד שמכר או נתן, אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה, או לעשות עבירה, והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו, או עד שנתרחק מדבר שאסור לעשותו, אין זה אנוס ממנו, אלא הוא אנוס עצמו בדעתו הרעה. לפיכך זה שאינו רוצה לגרש, מאחר שהוא רוצה להיות מישראל, רוצה הוא לעשות כל המצוות, ולהתרחק מן העבירות, ויצרו הוא שתקפו, וכיון שהוכה עד שתשש יצרו, ואמר 'רוצה אני', כבר גרש לרצונו.

(13) מנין הוודאות הזו שכל ישראל רוצים לעשות רצון קונם? כי כל ישראל יצאו מיעקב, וכמו שמוכח משתי המימרות הבאות.

[יג] סנהדרין מד.

"חטא ישראל" [יהושע ז, יא], אע"פ שחטא ישראל הוא.
פירש רש"י שם: חטא ישראל - מדלא אמר 'חטא העם', עדיין שם קדושתם עליהם.

[יד] קידושין יח.

רב חייא בר אבין אמר רבי יוחנן, עובד כוכבים יורש את אביו דבר תורה דכתיב כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר. ודלמא ישראל מומר שאני.

(14) הרי שעשו נקרא "ישראל מומר" ונחשב לגוי גמור. ואילו ישראל מומר של היום נחשב לישראל גמור! מאיפוא נובע הבדל זה? על כרחך, כאן לפני יעקב, וכאן אחרי יעקב.

(15) יסוד זה מוסבר מתוך דברי הגור"א הידועים שבפרשת ויגש, וכמבואר באפריזון;

[טו] ג"א בראשית פמ"ו אות ה

ואין להקשות, דאם כן יהיו יוצאי מצרים מותרים בקרוביהם, דהא קבלו עליהם את התורה (שמות כד, ז) ולא נולדו בחיוב, ויהיו מותרים בקרוביהם. אין זה קשיא, דהם הוכרחו לקבל, דהא כפה עליהם הר כגיגית כדלקמן (רש"י שמות יט, ז), ולא אמרינן בזה דהוי כקטן שנולד. דודאי מי שנתגייר מעצמו, כגון גוי, כיון דלא היה צריך לגייר והוא מגייר עצמו - הוי בריה אחרת לגמרי, אבל ישראל שיצאו ממצרים - כיון שהיו מחוייבים לקבל את התורה, והיו מוכרחים לזה, אין זה כקטן שנולד. ותדע לך דאם לא כן יקשה לך דהא בודאי נתגיירו כדמוכח בפרשת משפטים (שמות כד, ו), שהרי היו צריכים מילה וטבילה וקרבת (רש"י שם), ואפילו הכי אין להם דין כגר להיות מותר בעריות.

[ז] ספר אפריון [הרב גאנצפריד] פרשת במדבר [דף 0].

אמנם לכאורה סברת הבעל גור אריה שכתב דבנתגיד בע"כ לא אמרינן כקטן שנוולד דמי, הוי כמו הילכתא בלא טעמא. ואפשר לעניות דעתי להסביר על פי דברי הרמב"ם... והיינו כי האבות כבר השכילו לקיים כל התורה עד שלא ניתנה, והורישו זאת לבניהם אחריהם, והוכשרו כולם לקבל התורה במהרה. אך שבמצרים נתגשמו מרוב עבודה, והיתה הכפיה רק להסיר את המסך המבדיל. ולפי זה אתי שפיר, כיון דמצד הסברא החיצונה לא מהני כפיה, אלא מחמת שאנו בני אברהם יצחק ויעקב, ונפשותינו מדובקים בה', כאשר הורו אותנו, לכן מהני כפיה. ולפי זה אתי שפיר, דכיון דרק מחמת כפיה נתגידו, לא שייך לומר 'כקטן שנוולד דמי', ושאינן לו עוד יחוס לאבותיו. דאם כן הוי תרתי דסתרי, כי בממה נפשך, אם אין יחוס, אם כן כל הגירות לא אהני כיון שהיה על ידי כפיה.

(16) כל זה מדת יעקב. אך למדה זו מצטרפת מדת יוסף, וכמבואר לפנינו;

[ז] פחד יצחק פסח מאמר מט

אלא שמניעת ניתוק זו [של מדרגת יעקב], אכתי מקום פרוץ יש בה. דנהי דישאל אע"פ שחטא ישראל הוא, וכל מעשי המרה שבעולם לא יפקיעו מבן ישראל את קדושת ישראל שבו, מכל מקום עדיין אפשר לקדושת ישראל שתפקע על ידי ההלכה דהבא על נכרית וולדה כמותה; ומצד זה אכתי יש כאן היכי תמצוי של איבוד שם ישראל. וכאן הוא מדרגתו של יוסף הצדיק. שכן על ידו גדורה היא פרצה זו. אותה הניסה אשר עליה כתוב במקרא "וינס החוצה", נקלטה בתור חלק קבוע בשיעור קומתה של כנסת ישראל, ובה טמונה היא השמירה לדורות, אשר על ידה מובטח קיומה של קדושת ישראל שלא ישלוט בה האבדון דרך הפרצה דוולדה כמותה. ומחור הוא הדבר שנקרא יוסף בלשונם של חכמים השלמתו של יעקב כדרך שהלהבה משלימה את האש. אש שורף במקומו, ולהבה שולטת למרחוק. דמקומו היינו גוף עצמיותו, ולמרחוק היינו זרעו. הלהבה היא התפשטות של האש, ועל ידה של הלהבה יכולה האש להתפשט עד בלי גבול. בית יוסף להבה. על ידי להבתו של יוסף שולטת היא אשו של יעקב גם על התולדות. ענינו של יעקב שהוא השלישי שבאבות, הוא שעל ידו נעשה החוט של האבות לחוט המשולש אשר לא ינתק. על ידו של יוסף מתפשטת היא מניעת הניתוק גם על תולדותיו. אע"פ שאין קורין אבות אלא לשלשה, ועם השלישי שבאבות נגמרה דרגת האבות של כנסת ישראל, ומכאן ואילך מתענפת היא דרגת השבטיות מדרגת האבהות, מ"מ מצינו בו ביוסף, שהוא אחד מן השבטים, צד אחד, אשר בצד זה היה מקום בחינת דמיון למדרגת האבהות. באופן דהגדרתה של מדרגת יוסף היא שבטיות קרובה לאבהות. מפני שיוסף הוא השלמתו של מדרגת המטה השלמה המסמנת את ענין אבהותו של יעקב.

(17) הרי שיוסף מעביר לתולדות יעקב את נצחיותו של יעקב, וממש כיחס השלהבת לאש, ובכך מישבת השאלה השביעית.

(18) לאור דברים אלו נבין יותר את דברי חכמים שאמרו שדמות יעקב נראתה ליוסף בעת הנסיון של אשת פוטופר.

[יח] בראשית לט יא-ג

(יא) וַיְהִי כִּהְיוֹם הַזֶּה וַיָּבֵא הַבֵּיתָה לַעֲשׂוֹת מְלֹאכְתּוֹ וְאִין אִישׁ מֵאֲנָשֵׁי הַבֵּית שָׁם בְּבֵית: (יב) וַתִּתְּפֹשֶׁהוּ בְּבִגְדוֹ לְאֹמֶר שְׂכָבָה עִמִּי וַיַּעֲזֹב בְּגָדוֹ בִּידָה וַיֵּנֶס וַיֵּצֵא הַחוּצָה: (יג) וַיְהִי כִּרְאוּתָהּ כִּי עָזַב בְּגָדוֹ בִּידָה וַיֵּנֶס הַחוּצָה:

[יט] רש"י בראשית לט, יא

לעשות מלאכתו - רב ושמואל חד אמר מלאכתו ממש, וחד אמר לעשות צרכיו עמה, אלא שנראית לו דמות דיוקנו של אביו וכו' כדאיתא במסכת סוטה:

(19) העומק בזה הוא שיוסף ראה שכאשר יעמוד בנסיון זה ישלים בכך את האבהות של אביו.

[כ] בראשית מט, כד, ורש"י שם

וַתִּשָּׁב בְּאֵיתָן קֶשֶׁתוֹ וַיִּפְּזוּ זְרָעֵי יָדָיו מִיָּדֵי אָבִיר יַעֲקֹב מִשָּׁם לָעָה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל: רש"י שם: אבן ישראל - לשון נטריוקון אב וכן, אבהן ובנין, יעקב ובניו:

(20) הרי שדוקא אצל ברכת יוסף נאמר "אבן ישראל", שהוא "אב ובן", כי זו מהותו של יוסף; אב ובן.

(21) והנה ספר בראשית וספר שמות מתחלקים בהתאם; לאבות ובנים, וכמבואר ברמב"ן שלפנינו;

[כא] רמב"ן בהקדמתו לשמות

השלים הכתוב ספר בראשית שהוא ספר היצירה בחדוש העולם ויצירת כל נוצר, ובמקרי האבות כולם, שהם כעין יצירה לזרעם, מפני שכל מקריהם ציורי דברים לרמוז להודיע כל העתיד לבא להם. ואחרי שהשלים היצירה, התחיל ספר אחר בענין המעשה הבא מן הרמזים ההם, ונתיחד ספר ואלה שמות בענין הגלות הראשון הנגזר בפירוש (בראשית טו יג) ובגאולה ממנו, ולכן חזר והתחיל בשמות יורדי מצרים ומספרם אף על פי שכבר נכתב זה (שם מו ח - כז), בעבור כי ירידתם שם הוא ראשית הגלות, כי מאז הוחל. והנה הגלות איננו נשלם עד יום שובם אל מקומם ואל מעלת אבותם ישובו. וכשיצאו ממצרים אף על פי שיצאו מבית עבדים עדיין יחשבו גולים, כי היו בארץ לא להם נבוכים במדבר, וכשבאו אל הר סיני ועשו המשכן ושב הקדוש ברוך הוא והשרה שכינתו ביניהם אז שבו אל מעלת אבותם, שהיה סוד אלוה עלי אהליהם, והם הם המרכבה (ב"ר מז ח), ואז נחשבו גאולים ולכן נשלם הספר הזה בהשלימו ענין המשכן ובהיות כבוד ה' מלא אותו תמיד:

(22) היפלא שמיתת יוסף מזכרת פעמיים; בסוף בראשית ובתחילת שמות, הרי יוסף שייר לשני הספרים, מתוקף תפקידו הכפול; אב ובן. **ומיושבת השאלה הששית.**

(23) אם באנו להגדיר את אבוהתו של יוסף, הרי שהגדרתו היא שיוסף הוא **הלא מתבולל הראשון**. ובכל עבודתנו לשמירת קדושת ישראל בתוך הגלות, הרי יוסף הוא האב שלנו. ולכך כאן יש פירוט נרחב כיצד ההתבוללות לא חלה על יוסף; הן מבחינת הסביבה, והן מבחינת המעמד, **ומיושבת השאלה החמישית.**

(24) כאשר יעקב נכח לדעת שיוסף ישיבוהו לארץ ישראל, אזי ידע נאמנה שגם יוסף רואה את עצמו שלא שייר למצרים, אלא לארץ ישראל. ולכך כאן השתחוה על שמיטתו שלימה, **ומיושבת שאלה הרביעית.**

(25) ולכך דוקא יוסף זכה לשני השבטים. כי הכלל הוא; אב מוליד שבט, ואין שבט מוליד שבט. והואיל ורק יוסף היה שותף לאבהותו של יעקב, לכך יוסף הוא הזוכה לשני שבטים. **ומיושבת השאלה השלישית.**

(26) אם באנו לקבוע מבחינת הזמן, מתי יוסף היה אב, ומתי יוסף היה שבט רגיל? הרי שהתשובה פשוטה; באותן עשרים ושתיים שנה שהיה יוסף פרוש מאביו, אז הוא עומד בנסיון של "עומד בצדקו", והוא נחשב לאב. אך לפני כן, ולאחרי כן, יוסף חוזר להיות שבט. זהו לשונו של יעקב "עד בואי אליך מצרימה", ופירש רש"י "משפרשת ממני עד שבאתי אצלך", כלומר אפרים ומנשה יכולים להיות שבטים משום שהם נולדו באותה תקופה שיוסף חבש את כובע האבהות! **ומיושבת השאלה הראשונה.**

(27) כל זה בנוגע ליוסף. אך בנוגע לראובן, שם אין מגבלה של אותן עשרים ושתיים שנה, כי ראובן שותף לאבהותו של יעקב מעצם היותו בכורו של יעקב, וכמבואר במשך חכמה שלפנינו;

[כב] משך חכמה שמות ד, כב

בני בכורי ישראל - שכן בכור נוטל פי שנים, משום **שהוא עשה אותו לאב**. כן ישראל עשו כביכול להשי"ת לאב להעולם, שהם הכירו השגחתו ויחודו בתבל, ופשוט.

(28) במלים אחרות; ראובן **made** יעקב לאב.

יוסף **keeps** יעקב לאב. **ומיושבת השאלה השניה.**